

בל תוסיף תקנות וחגים חדשים

א. התורה מצווה שלא להוסיף על המצוות בשני מקומות (דברים ד, ב):

לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמר את מצות ה' אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם.

וכן (דברים יג, א):

את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסף עליו ולא תגרע ממנו.

אל מי פונה המצוה? מה כלול בה? האם היא פונה רק לאדם הפרטי או גם לחכמים מחוקקי החוקים ומתקני התקנות?

הספרי דורש (דברים פרשת ראה פיסקא פב):

דבר אחר לא תוסף עליו, מנין שאין מוסיפים על הלולב ועל הציצית תלמוד לומר לא תוסף עליו, מנין שאין פוחתים מהם תלמוד לומר ולא תגרע ממנו, מנין שאם פתח לברך ברכת כהנים לא יאמר הואיל ופתחתי לברך אומר ה' אלהי אבותיהם יוסף עליכם תלמוד לומר הדבר אפילו דבר לא תוסף עליו.

אל מי פונה המצוה לפי דברי הספרי? מה היא מצווה?

המצוה פונה לאדם פרטי שמקיים מצוות. היא אוסרת עליו להוסיף במצוה, לקיים אותה באופן שונה ממה שצוותה התורה, להוסיף על הלולב ועל הציצית.

יתכן שלדברי הספרי המצוה אינה פונה לחכמים כמחוקקים ומתקני תקנות, אלא רק לאדם הפרטי. כך כותב הרשב"א. הוא דן במנהג לתקוע בר"ה פעמיים, תקיעות דמיושב ותקיעות דמעומד, מנהג שמקורו בגמ' בר"ה (טז):

למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין, ותוקעין ומריעין כשהן עומדין? כדי לערבב השטן.

התוספות הקשו על המנהג (ר"ה טז):

ותוקעין ומריעין כשהן עומדין - תימה הא קעבר משום בל תוסיף... וי"ל דאין שייך בל תוסיף בעשיית מצוה אחת ב' פעמים כגון כהן אם מברך וחוזר ומברך אותו צבור עצמו או נוטל לולב וחוזר ונוטל וכן תוקע וחוזר ותוקע.

מדוע מותר לתקוע תקיעות דמיושב ותקיעות דמעומד לפי דברי התוספות?

אדם עובר על בל תוסיף רק כאשר הוא מקיים את המצוה בצורה שונה, מוסיף ברכה או מין, אך לא כאשר הוא מקיים אותה פעם נוספת, נוטל לולב פעמיים או תוקע בשופר פעמיים.

הרשב"א משיב תשובה אחרת (ר"ה טז):

ומסתברא דלא קשה כלל, **דלא אמרו התם דאיכא משום בל תוסיף אלא במה שהוא מוסיף מדעת עצמו** כגון כהן שהוסיף ברכה משלו ואי נמי ישן בשמיני בסוכה במתכוין למצוה... אבל במה שעמדו חכמים ותקנו לצורך אין כאן בל תוסיף דכבר אמרה תורה על פי התורה אשר יורוך. ותדע לך דהא שמיני של סוכה בזמן הזה מצוה של דבריהם וישנין ואוכלין בה למצוה ואף על גב דבקיאינן השתא בקיבועא דירחא¹... וה"ה בבל תגרע לצורך כגון י"ט של ראש השנה שחל להיות בשבת אף על גב דאמרה תורה תקעו עמדו וגזרו שלא לתקוע וכל זה לצורך והכא נמי לצורך ראו לתקוע ולחזור ולתקוע ומצוה לשמוע לדברי חכמים מלא תסור כן נ"ל.

מהי תשובת הרשב"א?

הרשב"א משיב: איסור בל תוסיף אוסר על האדם להוסיף 'מדעת עצמו', אך אדם שמקיים תקנת חכמים אינו עובר על האיסור. נראה שגם התוספות מסכימים לכך שהמצוה פונה ליחיד בלבד ולא לחכמים, שכן הם לא הקשו: כיצד חז"ל תקנו לתקוע פעמיים, הרי הם עוברים בעצם תקנתם על איסור בל תוסיף, אלא: כיצד מותר לנו לנהוג לפי תקנתם ולתקוע פעמיים! המחלוקת בין התוספות והרשב"א היא האם די בכך שחכמים תקנו לעשות זאת כדי לגרום לכך שאדם לא יעבור על איסור בל תוסיף. הרשב"א סבור שדי בכך והתוספות חולקים ונזקקים ליסוד אחר.

ב. מדברי התוספות והרשב"א נראה אפוא שהמצוה פונה רק לאדם הפרטי ואוסרת עליו לקיים את המצוה בצורה שונה. אולם, מדברי הרמב"ם עולה הבנה שונה (ממרים ב, ט):
הואיל ויש לבית דין לגזור ולאסור דבר המותר ויעמוד איסורו לדורות וכן יש להן להתיר איסורי תורה לפי שעה מהו זה שהזהירה תורה לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, שלא להוסיף על דברי תורה ולא לגרוע מהן ולקבוע הדבר לעולם בדבר שהוא מן התורה בין בתורה שבכתב בין בתורה שבעל פה, כיצד הרי כתוב בתורה לא תבשל גדי בחלב אמו מפי השמועה למדו שזה הכתוב אסר לבשל ולאכול בשר בחלב, בין בשר בהמה בין בשר חיה אבל בשר העוף מותר בחלב מן התורה, אם יבוא בית דין ויתיר בשר חיה בחלב הרי זה גורע, ואם יאסור בשר העוף ויאמר שהוא בכלל הגדי והוא אסור מן התורה הרי זה מוסיף, אבל אם אמר בשר העוף מותר מן התורה ואנו נאסור אותו ונודיע לעם שהוא גזרה... לפיכך נאסור כל בשר בחלב אפילו בשר עוף, אין זה מוסיף אלא עושה סייג לתורה וכן כל כיוצא בזה.

מתי בית הדין יעבור על איסור בל תוסיף לדברי הרמב"ם?

חכמים יכולים ומצווים לגזור גזירות, למשל לאסור על אכילת עוף וחלב כדי שלא יבואו לאכול בהמה וחלב, אך עליהם להודיע לציבור: מהתורה הדבר מותר ואנו גוזרים על כך. אם הם לא מודיעים זאת בעת הגזירה, אלא מציגים אותה כחלק מאיסור התורה, אומרים שהתורה אסרה לאכול בשר עוף עם חלב, הם עוברים בכך על

¹ למרות שאנו בקיאים בעיבור, וא"כ איננו מסתפקים מתי ר"ח, בכל זאת אנו ממשיכים לשמור על מנהג יו"ט שני של גלויות, כדי שכאשר ישובו לקדש על פי ראייה ויחזור הספק ינהגו שני ימים טובים.

איסור בל תוסיף.

הרמב"ם ודאי אינו חולק על כך שאיסור בל תוסיף פונה גם לאדם הפרטי וכפי שראינו לעיל, אלא שלדעתו קיים באיסור רובד נוסף שפונה לחז"ל כמחוקקים ומורה להם שלא להציג את תקנותיהם כחלק אינטגרלי מהתורה. **במורה נבוכים** כותב הרמב"ם (ג, מא):

כי כאשר ידע השם יתעלה שמשפטי זאת התורה יצטרכו בכל זמן לפי התחלף המקומות והחדושים ולפי הנראה מן העניינים, להוסיף על קצתם ולגרוע מקצתם, הזהיר מן התוספת ומן המגרעות, ואמר לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, כי היה זה מביא להפסד סדרי התורה ולהאמין בה שאינה מאת השם, והותר ג"כ לחכמי כל דור, רצוני לומר ב"ד הגדול, לעשות סייגים כדי לקיים משפטי התורה האלו בעניינים שיחדשום לשמור התורה וישאירו הסייגים ההם קיימים לנצח, כמ"ש ועשו סייג לתורה, וכן הותר להם ג"כ לבטל קצת מעשי התורה ולהתיר קצת הנזהר ממנו לפי ענין אחד ולפי מאורע אחד, אבל לא יעמידוהו לדורות כמו שביארנו בסדר פירוש המשנה בהוראת שעה, ובזאת ההנהגה תתמיד התורה האחת ויתנהג כל זמן ובכל מאורע כפי הצריך לו.

הסבר את הדברים.

מצד אחד, התורה צריכה תוספת וגרעון, 'משפטי זאת התורה יצטרכו בכל זמן לפי התחלף המקומות להוסיף על קצתם ולגרוע מקצתם'. אך מצד שני, אם חכמים ישנו את התורה יוצר רושם שהיא זמנית ולא אלוקית, 'היה זה מביא להפסד סדרי התורה ולהאמין בה שאינה מהשם'. בשל מורכבות זו ניתן לחכמים כוח מוגבל לשנות: לגדור סייגים בלבד או להתיר לפי שעה. וכפי דבריו במשנה תורה: לגדור סייגים ולהצהיר שהם סייגים ולא חלק מהתורה, כדי שלא יוצר רושם שהתורה עצמה משתנה.

ג. הרמב"ם סבור אפוא שאיסור בל תוסיף איננו עוסק רק באדם הפרטי, אלא יש בו רובד כללי ועקרוני, מצוה כללית שמורה כיצד לתקן תקנות חדשות: להצהיר על היותן תקנות ולא להציגן כחלק מהתורה. מה יאמר הרמב"ם לחכמים שמבקשים לתקן חג חדש בעקבות נס מסוים שאירע לעם ישראל, ישועה, גאולה? האם איסור בל תוסיף מתנגד לכך לדעתו?

מה אתה חושב?

נלמד את תשובת המנחת חינוך (מצוה תנד):

והנה כמה מצות שהוסיפו חז"ל כגון נר חנוכה ונטילת ידים וכדומה שהם דברים חדשים ולא הוסיפו במצות התורה נראה דודאי לא שייך בל תוסיף כי התורה נתנה רשות לחכמים לתקן תקנות הן בקום ועשה הן בשב ואל תעשה לפי הזמנים... וגם לפי הטעם שכתב הרב המחבר, דהאדון ב"ה בתכלית השלימות וכל ציווי בתכלית השלימות והתוספת בהם חסרון, וזה שייך במצות שצוה אז והוא ית' צוה בודאי הם בתכלית השלימות, אבל מה שלא צוה אז ונתחדש אח"כ הסיבות שחז"ל הסכימו לתקן כגון נר חנוכה על ידי הניסים בימי יונים וכדומה דלא הי' אז זמנם, אין שום גרעון בהציווי של האדון ב"ה ולא שייך כלל ב"ת.

מהי תשובתו של המנחת חינוך? מדוע חכמים אינם עוברים בבל תוסיף כאשר הם מתקנים חג חדש?

חכמים עוברים על איסור בל תוסיף רק כאשר הם מציגים את תקנתם כדין התורה. מאחר שכך הדבר מותר כל עוד שמתקני החג מודיעים בצורה ברורה שהוא איננו מהתורה.

ד. מדברי הרמב"ן בפירושו לתורה עולה אחרת (דברים ד, ב):

ולפי דעתי אפילו בדא לעשות מצוה בפני עצמה כגון שעשה חג בחדש שבדא מלבו כירבעם (מ"א יב לג), עובר בלאו. וכך אמרו (מגילה יד א) לענין מקרא מגלה, מאה ושמונים נביאים עמדו להם לישראל ולא פחתו ולא הוסיפו על מה שכתוב בתורה אפילו אות אחת חוץ ממקרא מגילה מאי דרוש אמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה: ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה - ממיטה לחיים לא כל שכן? ובירושלמי (מגילה פ"א ה"ה) שמונים וחמשה זקנים ומהם כמה נביאים היו מצטערים על הדבר, אמרו כתוב אלה המצות אשר צוה ה' את משה, אלו המצות שנצטוו מפי משה, כך אמר לנו משה ואין נביא אחר עתיד לחדש דבר לכם, ומרדכי ואסתר רוצים לחדש לנו דבר, לא זזו משם נושאים ונותנים בדבר עד שהאיר הקדוש ברוך הוא עיניהם וכו'. **הרי שהיתה המצוה הזו אסורה להם, א"כ היא בכלל לא תוסיף עליו, אלא שלא למדנו למוסיף על פי נביא אלא מן הכתוב שאמר "אלה המצות" אין נביא רשאי לחדש בו דבר מעתה.**

מהן ראיות הרמב"ן לכך שהוספת חג כלולה בבל תוסיף?

הרמב"ן מביא ראיה מהגמרות שמספרות על הקושי לתקן את חג הפורים, קושי שהז"ל גברו עליו רק על ידי לימוד ק"ו מיציאת מצרים. מדברי הירושלמי אמנם עולה שהמחסום שעמד בפניהם הוא דרשת 'אלה המצות אין נביא רשאי לחדש בו דבר', אך להבנת הרמב"ן דרשה זו רק מלמדת שגם הוספה על פי נביא כלולה באיסור בל תוסיף, א"כ היא בכלל לא תוסיף עליו, אלא שלא למדנו למוסיף על פי נביא אלא מן הכתוב שאמר אלה המצות אין נביא רשאי לחדש בו דבר מעתה'. איסור בל תוסיף עמד אפוא בפני חכמים בבואם לתקן את חג הפורים, והם התגברו עליו רק מכוח לימוד מק"ו, ומכאן שאיסור בל תוסיף אוסר לתקן חגים חדשים!

נצמד בעקבות הרמב"ן לגמרות אלו. נפתח בגמ' במגילה (יד):

תנו רבנן: ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל, ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה, חוץ ממקרא מגילה. מאי דרוש? אמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה: ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה (רש"י: ביציאת מצרים אמרו שירה על הים) - ממיטה לחיים לא כל שכן?

הגמ' במכות מוסיפה לעסוק בקושי שבתקנת פורים (כג):

גופא, א"ר יהושע בן לוי: שלשה דברים עשו ב"ד של מטה והסכימו ב"ד של מעלה על ידם, [אלו הן:] מקרא מגילה, ושאלת שלום [בשם], והבאת מעשר. מקרא מגילה, דכתיב: קימו וקבלו היהודים. קיימו למעלה מה שקבלו למטה.

דברים אלו היו אמורים להיות אסורים ובכל זאת חכמים התירו אותם, ולכן ריב"ל הוצרך לומר שבי"ד של מעלה הסכים על ידם. הרמב"ן הסביר כאמור שהבעייתיות שבקריאת מגילה נבעה מאיסור בל תוסיף האוסר לתקן חגים חדשים, וכך כותב גם הריטב"א בפירושו לגמ' במכות:

מקרא מגילה, שהוסיפו מצוה מחודשת בישראל שאינו בתורה כלל, והכתוב אומר לא תוסיף עליו ולא תגרעו ממנו, ואומר נמי אלה המצות ודרשינן (תמורה ט"ז א') אלה שאין שום נביא רשאי לחדש דבר מעתה.

מחסום זה אמור לעמוד במידה שווה גם בפני חנוכה ולא רק בפני פורים. וכך אכן כותב הריטב"א בפירושו למגילה (מגילה יד.):

ואמרינן מאי דרוש כלומר כשקבעוה חובה... ומהדרין נשאו ק"ו. ורבנן דתקון בתר הכי נר חנוכה, דסמוך נמי אהאי טעמא, מיהו מגילת אסתר הויה רבותא טפי שכתובה.

גם כדי לתקן את חנוכה היה צורך באותו לימוד ק"ו מיציאת מצרים, 'ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה - ממיתה לחיים לא כל שכן?', שכן איסור בל תוסיף שאוסר על הוספת חגים חדשים אמור היה למנוע מחז"ל לתקן גם את חנוכה.

חשוב היטב: מהי סברת הדברים? מדוע גם חג חדש שנובע ממאורע חדש כלול עקרונית באיסור בל תוסיף ויש צורך בק"ו כדי לתקנו?

ה. למדנו לעיל שלדעת הרמב"ם איסור בל תוסיף אוסר רק על הצגת תקנה כחלק מהתורה, ולכן איסור בל תוסיף אינו אוסר על חכמים לתקן חגים חדשים כל עוד שהם אינם מוצגים כחלק מהתורה. כיצד יתמודד הרמב"ם עם ראיות הרמב"ן? זאת ועוד, נפגשנו עם עמדת הרשב"א הסבור שאיסור בל תוסיף פונה לאדם הפרטי בלבד, ולדבריו ודאי שאיסור בל תוסיף אינו אוסר על חכמים לתקן חגים חדשים, וכיצד הוא יתמודד עם ראיות הרמב"ן?

נסה להתמודד עם השאלה.

יתכן שלדעתם הבעיה שעמדה בפני חז"ל בבואם לתקן את חג הפורים לא הייתה איסור בל תוסיף, אלא דרשת 'אלה המצות מכאן שאין נביא רשאי לחדש דבר'. הגמ' במגילה אומרת שהנביאים לא הוסיפו מצוות מעבר למצוות קריאת מגילה, 'ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל, ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה, חוץ ממקרא מגילה'. הוספת החג על ידי נביא מכוה נבואתו היא שיצרה את הבעייתיות ולא עצם הוספת החג. כך עולה אולי גם מדברי הירושלמי שהזכיר רק את דרשת 'אלה המצות מכאן שאין נביא רשאי לחדש דבר', ולא את איסור בל תוסיף.

חשוב היטב: מהו יסוד המחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן בשאלה האם תקנת חג חדש כלולה באיסור בל תוסיף? מהי משמעות וטעם האיסור לפי כל דרך? עם איזו מהדרכים אתה יותר מזדהה?

1. נתבונן לסיום מעט בשאלה הבאה: האם הרמב"ן הסבור שהוספת חג כלולה באיסור בל תוסיף היה מתנגד ליום העצמאות? **הרב יהודה גרשוני** סבור שגם הוא יסכים שניתן לקבוע את יום העצמאות כיום טוב חדש (קול צופיך, שאלת יום העצמאות, עמ' רנז):

והנה האחרונים תמהו בנוגע לנס של חנוכה שלכאורה אין רמז בתורה איך יוכלו לקבוע ולהדליק נרות ולהלל ולהודות לה', הלא הוה בל תוסיף. ובאמת בריטב"א מגילה יד' מפרש שבחנוכה יש להם הסמך של הק"ו אם משעבוד לגאולה אמרו שירה ממוות לחיים לא כל שכן... ומוכח מדבריו דאם לא היה סמך היו עוברין על בל תוסיף... יוצא לפי זה יום העצמאות שלנו בארץ ישראל אין סרך לבל תוסיף **כי יש כאן הק"ו כמו לענין חנוכה, אם משיעבוד לגאולה אמרו שירה ממות לחיים לא כל שכן, וזה היה ממוות לחיים ממש ולפיכך ברור שעלינו לקבוע יום טוב ולומר הלל בחג העצמאות.**

מדוע מותר לתקן את יום העצמאות גם אם אסור להוסיף חגים חדשים?

אותו ק"ו שהתיר לחז"ל לתקן את מצוות הדלקת נרות החנוכה, מתיר לנו לקבוע את יום העצמאות כיום חג חדש, 'אם משעבוד לגאולה אמרו שירה ממות לחיים לא כל שכן, וזה היה ממוות לחיים ממש, ולפיכך ברור שעלינו לקבוע יום טוב ולומר הלל בחג העצמאות!'

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. האם איסור בל תוסיף עוסק רק באדם הפרטי או גם באופן שבו יש לתקן תקנות? הצג שלוש עמדות, תוספות ורשב"א, רמב"ם ורמב"ן.
2. התבונן בדברי הגמ' במגילה:
תנו רבנן: ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל, ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה, חוץ ממקרא מגילה. מאי דרוש? אמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה: ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה (רש"י: ביציאת מצרים אמרו שירה על הים) – ממיתה לחיים לא כל שכן?
3. מה הרמב"ן למד מדברי הגמ' כיצד יתמודדו איתה הראשונים החולקים על עמדתו? מדוע יש צורך לדעתם בדרשה ובק"ו כדי להתיר לתקן את חג הפורים?
3. האם הרמב"ן היה מתנגד לחג העצמאות? מדוע לא?